

УДК 343.98:347.736

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.5.50>

КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДРОБЛЕНИХ МИТНИХ ДОКУМЕНТІВ

Біленець Д.А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного, господарського права
та приватно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-0866-0698*

Шинделяр Д.М.,
*асистент кафедри цивільного, господарського права
та приватно-правових дисциплін
Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0007-8994-6925*

Біленець Д.А., Шинделяр Д.М. Криміналістичні аспекти дослідження підроблених митних документів.

Стаття присвячена комплексному дослідженню криміналістичних аспектів аналізу підроблених митних документів, що мають ключове значення у сфері зовнішньоекономічної діяльності та підтверджують законність переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України.

У контексті активізації міжнародної торгівлі митні документи дедалі частіше стають об'єктами злочинних посягань, що створює суттєві ризики для економічної та національної безпеки. У статті розкрито поняття матеріальних та інтелектуальних підробок, визначено їх характерні ознаки та способи виявлення. Особлива увага приділяється криміналістичній характеристиці таких документів, що охоплює аналіз технологій виготовлення, носіїв інформації, засобів друку, печаток і штампів, а також методів внесення неправдивих відомостей.

Окремо висвітлено систему криміналістичних прийомів дослідження підроблених митних документів, серед яких візуальний аналіз, оптичні методи із застосуванням ультрафіолетового й інфрачервоного випромінювання, мікроскопії, фізико-хімічні дослідження складу паперу та чорнил, а також ідентифікаційні прийоми для встановлення відповідності конкретних технічних засобів. Розглянуто нормативно-правові основи призначення та проведення судових експертиз, включно з положеннями Кримінального кодексу України, Митного кодексу України, Закону України «Про судову експертизу» та підзаконних актів Міністерства юстиції України.

У статті підкреслено проблеми сучасної практики: обмежене технічне забезпечення експертних установ, динамічний розвиток технологій підробки, що ускладнює застосування класичних методів, кадрові труднощі та нормативні прогалини у взаємодії митних і правоохоронних органів. Зроблено висновок про необхідність модернізації криміналістичних методик, інтеграції цифрових технологій у практику досліджень, удосконалення правового регулювання та посилення міжнародного співробітництва. Це створює основу для підвищення ефективності боротьби з підробкою митних документів і забезпечення належного рівня економічної безпеки держави.

Ключові слова: криміналістика, судово-технічна експертиза, митні документи, матеріальна підробка, інтелектуальна підробка, техніко-криміналістичне дослідження, криміналістичні прийоми, оптичні методи дослідження, фізико-хімічні методи, ідентифікаційні дослідження, цифрова криміналістика, митний контроль, національна безпека.

Bilenets D.A., Shindelyar D.M. Forensic aspects of the investigation of forged customs documents.

The article is devoted to a comprehensive study of the forensic aspects of analyzing falsified customs documents, which play a key role in foreign economic activity and confirm the legality of the movement of goods and vehicles across the customs border of Ukraine. In the context of intensified international trade, customs documents are increasingly becoming objects of criminal encroachment, creating significant risks to economic and national security. The article reveals the concepts of material and intellectual forgery, identifies their characteristic features and methods of detection. Particular attention is paid to the forensic characteristics of such documents, which include the analysis of production technologies, information carriers, printing devices, seals and stamps, as well as methods of introducing false data.

The system of forensic techniques for examining falsified customs documents is highlighted, including visual analysis, optical methods involving ultraviolet and infrared radiation and microscopy, physicochemical studies of paper and ink composition, as well as identification techniques for establishing the correspondence of specific technical devices. The article also examines the legal framework for the appointment and conduct of forensic examinations, including the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Customs Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Forensic Examination," and subordinate regulations of the Ministry of Justice of Ukraine.

The study emphasizes the challenges of current practice: limited technical equipment of expert institutions, the rapid development of forgery technologies complicating the application of classical methods, staffing difficulties, and legislative gaps in the interaction between customs and law enforcement authorities. The conclusion substantiates the need to modernize forensic methodologies, integrate digital technologies into practice, improve legal regulation, and enhance international cooperation. This creates the foundation for strengthening the effectiveness of combating customs document forgery and ensuring an adequate level of economic and national security of the state.

Key words: forensic science, forensic technical examination, customs documents, material forgery, intellectual forgery, forensic document analysis, forensic techniques, optical methods, physicochemical methods, identification studies, digital forensics, customs control, national security.

Постановка проблеми. Зростання масштабів міжнародної торгівлі та активізація зовнішньоекономічної діяльності України призвели до підвищення ролі митних документів як ключових носіїв юридично значущої інформації. Саме ці документи підтверджують законність переміщення товарів через митний кордон, визначають митні платежі та забезпечують реалізацію економічної політики держави. Водночас саме митні документи дедалі частіше стають об'єктами фальсифікації, що створює реальні загрози для економічної та національної безпеки.

Особливої актуальності набуває питання криміналістичного дослідження підроблених митних документів, оскільки їх фальсифікація здійснюється як традиційними способами, так і з використанням новітніх цифрових технологій. Проте правове регулювання та методичне забезпечення таких досліджень досі залишаються недостатньо врегульованими. Це породжує низку проблем для митних і правоохоронних органів у частині виявлення підробок, їх фіксації та подальшого доказування в кримінальних провадженнях.

У практиці виявлення та дослідження підроблених митних документів спостерігається невідомість окремих ключових аспектів: від єдиних методик проведення судово-технічної експертизи до узгодженості кримінального, митного та процесуального законодавства. У таких умовах відсутність чітких процедур може призвести до труднощів у кваліфікації правопорушень, зниження якості доказової бази та ускладнення міжнародної взаємодії у сфері протидії фальсифікації документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика криміналістичного дослідження документів посідає помітне місце у сучасній юридичній науці. Зокрема, питання техніко-криміналістичного аналізу підроблених документів досліджували О. Воробей, І. Мельников, О. Волошин, які наголошують на визначальній ролі судово-технічної експертизи у встановленні автентичності та способів виготовлення документів.

Окрему увагу до проблем ідентифікації та методики дослідження приділили І. Білоус у працях, присвячених особливостям виявлення підроблених документів, що посвідчують особу. Значний внесок у розробку питань класифікації підробок та виявлення їх ознак зробили В. Тіщенко

та О. Подобний, які деталізували поняття матеріальної та інтелектуальної підробки документів. Системний підхід до криміналістичного документознавства представлено в роботах О. Кобилянського, де розглядається генезис техніко-криміналістичного дослідження документів та його взаємозв'язок із сучасними інформаційними технологіями.

Попри наявний науковий доробок, питання дослідження саме митних документів, які мають специфічну правову природу та значення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, залишаються недостатньо розробленими. Актуальною є потреба у поглибленому вивченні криміналістичних аспектів виявлення підробок у митних документах, їх фіксації та подальшого використання у доказуванні, що зумовлює наукову і практичну значущість цього дослідження.

Метою статті є дослідження криміналістичних аспектів аналізу підроблених митних документів, виявлення особливостей їх класифікації, способів фальсифікації та методів виявлення, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення криміналістичних прийомів і правового регулювання у сфері судово-технічної експертизи документів.

Наукова новизна статті полягає у зосередженні уваги саме на митних документах як специфічному об'єкті криміналістичного дослідження, який поєднує технічні, правові та доказові аспекти. У роботі виокремлюються проблемні питання практики виявлення підробок митних документів, обґрунтовується необхідність інтеграції цифрових методів у класичні криміналістичні прийоми та пропонується авторський підхід до гармонізації нормативного регулювання судових експертиз у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Митні документи є ключовим елементом регулювання зовнішньоекономічної діяльності та виконують функцію підтвердження законності переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України. Відповідно до Митного кодексу України, митна декларація є документом, який містить заявлені відомості про товари, їхній митний режим, а також іншу необхідну інформацію, потрібну для здійснення митного контролю та оформлення [6]. Окрім декларації, до системи митних документів відносяться інвойси, транспортні накладні, сертифікати походження товару, платіжні та інші документи, що підтверджують законність зовнішньоекономічних операцій.

Значення документів у сучасному суспільстві важко переоцінити. Як слушно зазначає І. Білоус: «На сьогодні неможливо уявити жодну галузь соціального життя суспільства без документів. А документи, що посвідчують особу, супроводжують майже всі правовідносини сучасної людини. Чим більшим попитом користується документ, тим більше у нього «шансів» бути частково чи повністю підробленим» [1, с. 167]. Цей висновок справедливий і для митних документів, адже вони безпосередньо пов'язані з економічними інтересами держави.

У науковій літературі традиційно виділяють два основні різновиди підробок: матеріальні та інтелектуальні. Матеріальна підробка передбачає зміну змісту документа через внесення неправдивих відомостей або шляхом повного виготовлення підробленого документа. При цьому виявлення таких змін здійснюється за допомогою техніко-криміналістичного дослідження [13, с. 83]. Інтелектуальна підробка, своєю чергою, полягає у відображенні в справжньому за формою документі недостовірних за змістом даних.

Варто врахувати, що відповідальність за виготовлення або використання підроблених митних документів встановлена нормами Кримінального кодексу України, зокрема статтями 358 («Підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів»), 366 («Службове підроблення») [5], а також Митного Кодексу України (стаття 483 – «Переміщення або дії з товарами, що мають ознаки приховування від митного контролю» [6]. Це свідчить, що підроблення митних документів є не лише кримінально караним, але й адміністративно караним діянням, залежно від форми та ступеня суспільної небезпечності.

Підроблені митні документи становлять особливий різновид об'єктів криміналістичного дослідження, адже вони одночасно виконують функцію доказів у кримінальних провадженнях і є інструментом протиправної діяльності. Їх класифікація на матеріальні та інтелектуальні підробки забезпечує правильне визначення методів виявлення та дослідження, що буде предметом подальшого аналізу у цій статті.

Криміналістична характеристика документів, що стали об'єктами підробки, охоплює виявлення типових способів підроблення, ознак їх здійснення та визначення інструментів криміналістичного дослідження. Ця характеристика є базою для вироблення ефективних прийомів виявлення та фіксації підробок у митній сфері.

Як зазначає О. Воробей, І. Мельников та О. Волошин: «Судово-технічна експертиза документів являє собою дослідження документа, яке проводиться у процесуальній формі та за дорученням органу розслідування або суду, що має за мету визначення способу його виготовлення, встановлення наявності у ньому змін та способів їх внесення, виявлення невидимих записів, а також ідентифікацію предметів і матеріалів, які використовувалися для виготовлення документа або внесення до нього змін» [2, с. 17]. Цей підхід визначає експертизу як ключовий інструмент для встановлення автентичності митних документів та ідентифікації засобів їх виготовлення.

Серед науковців існує думка, що сучасні криміналістичні дослідження документів базуються на інтеграції природничих і технічних знань. Зокрема, Є. Пряхін відзначає: «Сучасні засоби криміналістичної техніки базуються на новітніх досягненнях природничих наук, математики, кібернетики та інших і розробляються з урахуванням потреб слідчої, експертної, оперативно-розшукової та судової практики» [12, с. 11]. Це безпосередньо стосується і виявлення підроблених митних документів, оскільки їх фальсифікація здійснюється з використанням новітніх технологій.

О. Кобилянський та А. Сутуріна наголошують на масштабності техніко-криміналістичного напрямку в документознавстві: «Розділ «Техніко-криміналістичне дослідження документів» є найбільшим за обсягами серед системи криміналістичного документознавства та розглядає питання щодо технології виготовлення документів, носіїв інформації, способів поліграфічного друку, печаток, штампів, способів відображення і кодування інформації, способи і ознаки їх підробки, особливостей дослідження грошових знаків тощо. Кожен з підрозділів техніко-криміналістичного дослідження документів тісно пов'язаний з іншими, з огляду на «склад» сучасних документів, вид носія інформації, спосіб переносу інформації на носій та, власне, способи дослідження таких документів» [3, с.102]. Це означає, що дослідження митних документів вимагає врахування як технологій друку та виготовлення, так і особливостей носіїв інформації, що прямо впливає на способи їх підроблення.

Законодавчі підстави для дослідження підроблених митних документів містяться у статтях Кримінального кодексу України, що встановлюють відповідальність за підробку та використання документів, а також у Законі України «Про судову експертизу», який визначає організаційні та правові засади проведення експертних досліджень. Це забезпечує процесуальну легітимність висновків судово-технічної експертизи та їхню доказову силу у кримінальних провадженнях.

Криміналістична характеристика підроблених митних документів включає: визначення їхніх різновидів, аналіз способів підробки, виявлення ознак фальсифікації та використання сучасних технічних засобів для встановлення автентичності. Вона поєднує наукові знання та нормативні приписи, формуючи базу для ефективного використання криміналістичних прийомів у практиці правоохоронних органів.

Криміналістичні прийоми дослідження документів становлять систему науково обґрунтованих методів, спрямованих на виявлення ознак підробки та визначення способів їх виготовлення. Ці прийоми поділяються на візуальні, інструментальні та комплексні методики, що застосовуються у межах судово-технічної експертизи.

Важливим є розмежування видів підробки, оскільки саме від цього залежить вибір конкретних методів дослідження. Саме криміналістичні прийоми дозволяють відрізнити документ, що має сліди втручання, від оригінального.

У практиці дослідження підроблених митних документів застосовуються такі основні прийоми:

- візуальний аналіз – огляд документів без спеціальних технічних засобів з метою виявлення механічних підчисток, виправлень, нестандартних шрифтів, дефектів друку.
- оптичні методи – використання мікроскопії, ультрафіолетового та інфрачервоного випромінювання для виявлення невидимих записів, слідів виправлень і домішок чорнил.
- фізико-хімічні дослідження – визначення складу паперу, барвників, чорнил для ідентифікації часу і способу виготовлення документа.
- ідентифікаційні прийоми - встановлення відповідності між конкретним друкарським засобом, принтером чи печаткою та слідами на документі [2].

Закон України «Про судову експертизу» та наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» закріплюють процесуальні підстави для застосування зазначених прийомів.

мів. Вони визначають завдання експертів, порядок призначення та проведення експертиз, а також вимоги до оформлення висновків.

Особливої уваги потребують електронні митні документи, які сьогодні широко використовуються у практиці. Їх дослідження вимагає залучення методів цифрової криміналістики, що передбачено як національними нормативними актами, так і міжнародними рекомендаціями. У цьому контексті важливим є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», який визначає правові основи захисту інформації та протидії фальсифікаціям у сфері електронних комунікацій [10].

Система криміналістичних прийомів дослідження підроблених митних документів поєднує класичні методи технічного аналізу з новітніми цифровими технологіями, що забезпечує комплексний підхід до встановлення автентичності документів у митних правовідносинах.

Виявлення та фіксація підроблених митних документів належить до сфери діяльності як митних органів, так і правоохоронних інституцій України. Відповідно до Закону України «Про Державну митну службу України», до завдань митних органів належить запобігання, виявлення та розкриття порушень митних правил, у тому числі використання підроблених документів [7]. Практична діяльність митників передбачає як попередній контроль документів, так і ініціювання експертних досліджень у випадку виникнення сумнівів щодо їх автентичності.

Митний кодекс України передбачає відповідальність за переміщення або дії з товарами, що мають ознаки приховування від митного контролю, включно з поданням підроблених документів [6]. Це положення є правовою основою для ініціювання адміністративних проваджень у справах про порушення митних правил. З боку правоохоронних органів ключову роль відіграє Національна поліція України, яка зобов'язана протидіяти злочинам, пов'язаним з використанням підроблених документів [9].

Фіксація підроблених митних документів здійснюється із дотриманням процесуальних норм, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі України. У КПК визначено, що документ може бути джерелом доказів, а його автентичність підтверджується висновком експерта [4]. Відповідно, підроблений митний документ підлягає вилученню, огляду та направленню на експертне дослідження.

У практиці судових експертиз застосовуються положення Наказу Міністерства юстиції України [8], що встановлює порядок дій при призначенні експертизи, а також регламентує обсяг питань, які можуть бути поставлені експерту.

Практика виявлення та фіксації підроблених митних документів ґрунтується на комплексному застосуванні митного, кримінального та процесуального законодавства. Вона охоплює адміністративні процедури митного контролю, досудове розслідування кримінальних правопорушень і проведення судово-технічних експертиз. Це забезпечує єдність дій митних і правоохоронних органів та надає доказам належної процесуальної форми.

Дослідження підроблених митних документів має системний характер труднощів, що пов'язані як із розвитком новітніх технологій, так і з нормативними прогалинами у правовому регулюванні.

Попри наявність сучасних криміналістичних засобів, розроблених на основі досягнень природничих і технічних наук, їх упровадження у практику в Україні є обмеженим. Використання високоякісних поліграфічних пристроїв і програмних засобів редагування ускладнює виявлення підробок традиційними методами, тоді як проведення судово-технічних експертиз потребує кваліфікованих кадрів, рівень підготовки яких не завжди відповідає вимогам. Сукупність матеріально-технічних, кадрових та нормативних чинників формує виклики, які вимагають інтеграції цифрових технологій та узгодженості митного, кримінального і процесуального законодавства.

Висновки. Вивчення підроблених митних документів потребує комплексного підходу, який має поєднувати класичні криміналістичні методики з новітніми цифровими технологіями. Удосконалення можливе через модернізацію матеріально-технічної бази експертних установ та митних органів, що дозволить ефективніше виявляти ознаки фальсифікації та забезпечувати доказову цінність документів у кримінальних провадженнях.

Важливою складовою удосконалення є міжнародне співробітництво, адже підробка митних документів нерідко має транснаціональний характер. Участь України у спільних митних операціях, обмін криміналістичними методиками та доступ до міжнародних баз даних сприятимуть підвищенню якості досліджень. Водночас законодавство потребує гармонізації з міжнародни-

ми стандартами для забезпечення процесуальної прозорості та взаємного визнання експертних висновків.

Ефективне дослідження підроблених митних документів базується на єдності наукових розробок, нормативно-правових приписів та практики правоохоронних органів. Вирішення наявних проблем можливе через технічну модернізацію, підготовку висококваліфікованих кадрів та розвиток міжнародної кооперації, що створить надійний фундамент для захисту економічної безпеки України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Білоус І.В. Особливості техніко-криміналістичного дослідження підроблених документів, що посвідчують особу. Криміналістичний вісник, 2016, 1: 167–174.
2. Воробей О.В., Мельников І.М., Волошин О.Г. Техніко-криміналістичне дослідження документів. Навчально-методичний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 304 с.
3. Кобилянський О.Л., Сутуріна А.В. Генезис криміналістичного дослідження документів. Dictum Factum, 2022, 2 (12): 99–109.
4. Кримінальний процесуальний кодекс: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.
5. Кримінального кодексу України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.
6. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
7. Про Державну митну службу України: Указ Президента України від 29.11.1996 № 1145/96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1145/96#Text>.
8. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
9. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.
10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
11. Про судову експертизу: Законі України від 25.02.1994 № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>.
12. Пряхін Є.В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 164 с.
13. Тіщенко В.В., Подобний О.О. Криміналістика: навчально-методичний посібник. Одеса: Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.